

ПРОТИВОПОЛОЖНОСТИ И АНТИНОМИИ В ПРАВОТО

Михайлина Михайлова

доктор по право, доцент по Теория на правото
в Юридическия факултет на Пловдивския университет
„Паисий Хилендарски“

Правото има много и добре изразени противоположности: обективно и субективно, материално и процесуално, публично и частно, вътрешно и международно.

Светът е ту безметежен, ту разкъсан от собствените си противоположности и противоречия. Този двоен образ е уловен в мита, предстващ борбата на богове и герои с демонични сили, за да превърнат хаоса в подреден свят (космос). Двоен го рисува философията — пленителна хармония (*Спиноза*, *Лайбниц*) или странен, противоречив, парадоксален. Тъкмо поради противоречията — остри, болезнени, катастрофални — Ницше представя културата, която човечеството тъче, като „тъкан над пропаст“.

Рано осъзнал, че светът е направен от разно-, друго- и противоположности, човек разпознава освен спокойни опозиции („горе — долу“, „небесно (божествено) — земно“) други — пълни с напрежение, взаимно отрицание и непоносимост. Мислещият човек се досеща, че макар единна, скритата природа на явленията е антигетична (*Хераклит*).

Все нови бинарни зависимости са откривани, нови — фундаментални и универсални, противоположности са извеждани: чувствено и умопостижимо, истина и мнение (*Парменид*), идея (айдос) и телесно, вечно и времево (*Платон*). По свой начин ги виждат в Средновековието и Новото време. „Съединявай видимите противоположности в предшестващото им единство“ — мъдро зове *Н. Козански* през Възраждането.

Става ясно, че противоположностите и противоречията носят не само страдания. Когато бъдат овладени, носят свобода (*Р. Дарендорф*). Не противоположностите и не противоречията са пагубни сами по себе си, а лошата енергия, отприщвана в тях. Нехуманното, безнравственото, некрасивото. Не може да се знае отнапред със сигурност доколко е възможно да се избегне злото, родено от противоречия и противоположности, но не остава друго, освен да се опитва отново и отново. А преди това — да се откриват и вярно опознават, защото от древни времена мъдрецът подозира, че човек живее в погрешно дешифриран свят на „докса“.

Има *изоморфизъм* (каквото — същото). Има *другост* — разно, обратно и противоположно. Във всичко и навсякъде — бинарност и полярност — от елементарната структура до безкрайния космос. От материалната субстанция до космическия дух. В природа, обществено битие, вътрешен свят на човека. Различното е много повече. Противоположностите са само частен случай на различие, когато общото качество „тръгва“ към двата полюса, свързани в корелация и двустранна зависимост. Противоположностите се допълват, изразяват се една чрез друга, действат, превключвайки се една в друга. Крайните противоположности не се различават, а само се противопоставят. Обединяващото трето тук като че ли се губи (*Роднов*). Но те не са фатално свързани в противоречие. Не винаги са негова структура, източник на енергия и двигател. Възможно е да са извън противоречия. Трайни и неотстраними, не се преодоляват и не отпадат.

Не е достатъчно нещата, които се противопоставят, да са съизмерими и подобни. Не е достатъчно едната страна да е различна от другата. Тяхното различие и другост трябва да е крайно, гранично. Противоположните страни да са полярни по всички посоки на общото качество — критерий. Но превъплътена в противоположности, субстанцията остава устойчива. Една и съща, тя обединява наличности с обратен знак. Всяка е същата, но обратна на другата.

Думата „противоположност“ дава езикови и семантични индикации за повече от една „положеност“. Носи идеята, че нещо има пространство и *положение* спрямо друго. „Противо-“ уточнява, че това положение е полюсно. Една субстанция, едни свойства и

качества, но с обратен знак. Според *Лайбниц* силите, конструиращи света, са повече от две, но дори когато са две и когато са противоположени, носят нещо от предустановената хармония на монадите, които не зависят една от друга, но всяка е способна да отразява и изразява всички останали монади. Всяка — огледало на другите. Различието, *Verschiedenheit*, дори да е в степен на противоположност, *Gegensatz*, не е противоречие — *Widerspruch*.

Противоположностите нямат безразличието на разност (*Хегел*). Освен че съществуват едновременно, те се съвместяват и зависят една от друга. Тяхната взаимна обвързаност, добре изразена при правото, е поначало *активна* — дори когато не са в конфликт помежду си.

Още древните мислители са отделяли и подреждали такива: баща и син, горе — долу, притежание — лишеност. *Аристотел*, пръв представил цялостна теория на противоположностите, ги определя като степен на различност. Най-много различаващи се дадености от един и същи ред, колкото по-рязко се поляризират и колкото по-драстично се отричат, толкова повече тяга по единното и универсалното. Колкото по-безпомощно е вътрешното право, толкова по-силна тяга към международното, планетарно, универсално.

ПРАВОТО също познава подобие, различие, противоположно и много от възможните противоречия — вътрешни и външни, необходими и случайни, съдържателни и формални, „нормални“ и парадоксални. Подобно на всяка субстанция, правната субстанция, бидейки тъждествена и една по число, е способна да ражда противоположности. *Гранична* проява на разност, част от една материя — правна, с общи качества и свойства, всяка е получила обратен знак. Едната е същата, но на полюсно разстояние от другата. Допълва ги обратният им знак. От него идва енергия за развитие и саморазвитие.

Правото показва релефност и класическа чистота на тези два параметра в собствените си противоположности. Общото качество — правно — ги обединява, а вложеният в тях обратен смисъл ги противопоставя. Еднаква е правната субстанция, но едната правост е „анти“ на другата.

Всичко в правото се раздвоява и противополога: дължимо на съществуващо, норма на факт, правомощие на задължение, правомерно на неправомерно, престъпление на наказание, правоимащ на длъжник, ищец на ответник, обвинител на обвиняем. Присъщият за него начин да осмисля позиции спрямо блага се раздвоява на позицията „благо за мен“, оправдана от насрещен принос, и позицията „давам/права в полза на друг“. Едната и другата важат със силата на правото, но първата е благод и свобода, а втората — грижа, усилие, отговорност, обвързаност. Тук противоположното също не е алтернатива на своето друго. Дадено е едновременно, но така че всяко намира себе си чрез своето обратно. Тяхната обратност по качества и потенции може да ги развие в противоречие, но това не е задължително. Не винаги са страни на противоречия. В правото положителните противоположности също се допълват и взаимно осъществяват, а нежеланите често раждат противоречия и блокират неговото действие. Това не са само противоречия на закона, които пък не винаги са последица от грешки в мисленето на законодателя. Често са резултат от неуспешен опит да се затвори пътят на онези социални противоречия, които правото иска да овладее.

Правото е средоточие на целия спектър от възможни противоположности — субстанциални, онтологични, а в предметността си на текст — и логически.

Онтологичните са част от неговото „тяло“, от неговата предметност и вещност. Това са общи или частни дадености, чиито качества и свойства са билярни, но обратни. Някои са рефлексия на противоположности и противоречия в социалната среда, които правото иска да успокои, балансира и контролира. Да подсили полезното взаимодействие между онези страни на действителността, които се противопологат. Пресмисля ги по свой начин, дава им ново — правно — битие, а с това — и нови шансове да постигнат синхрон.

Онтологичните противоположности намират своите двойки категории и понятия в правопознанието, за да бъдат назовани.

С понятието за право и неговото определение идват противоположностите. Както е широк пределът на о-предел-енията и понятията, така широк е обсегът на възможните противополож-

ности. За да се посочи какво е право, трябва да се отхвърли всичко, което не е. Между безкрайното „не е“ има и нещо, което е нему противоположно.

Противоположно на *средата*, правото е споено здраво с нея чрез силни двустранни зависимости. В средата и чрез нея важи като „канал“, по който се движат блага. От нея взима определението си на подреждаща система, способна да моделира, унифицира, контролира масово поведение. Да навлиза в съвместния живот през най-важния вход — благата, разпределяни и разменяни. През действията (постъпките), осмисляни като изисквани, разрешени, забранени. В социалната среда се проектира търсеното *основание* и *оправданост* — както на изгодата, така и на неизгодата, произтичащи от правото.

Определенията „регулатор“, „канал за движение на блага“, „средство за управление“ биха били лишени от смисъл извън връзката на правото със социалната среда, на която се противопоставя и с която е в единство.

Благодатна почва за противоположности е присъщата на правото *йерархия*. Рангът и зависимостта между компонентите от един и същи или различен ред може да послужи като основа за оформяне на противоположности, без това да означава, че различният ранг непременно развива противоположности. Йерархичната зависимост може да бъде изчерпана с формално описание на мястото по хоризонтала и вертикала. За да има противоположности, общото съдържание, общите качества и свойства трябва да са с обратен знак. Ако съдържанието съвпада, всичко зависи от това дали е осмислено като *правомощие* или като *задължение*. Така, противоположностите в правото са много и добре изразени. Заложени са в нещата, с които борави — блага, полза, щета. Носи ги в собствената си субстанция като опозицията право — дълг, свобода и несвобода. Тук, за разлика от морала, тяхната едновременност е задължителна. Правомощието и дългът са условие едно за друго, мотив за поведение, средство за взаимно осъществяване. Нито едно, най-малко задължението, ще е достатъчно само по себе си.

Едни от противоположностите пронизват цялото право, други — отделни негови страни, качества, свойства и дадености. Всичко, чийто езиков еквивалент е „право“: право — безправие, справедлив-

во право — несправедливо право, обективно право — субективно право, материално право — процесуално право и всички двойки с една субстанция, но с полюсни знаци.

АНТИНОМИЯТА също не е чужда на правото. Това е особена проява на противоположности, които са в състояние на непреодолимо противоречие. Не ще е достатъчно да се посочи, че правото има отношение към антиномията. Не ще е достатъчно да бъде назовано като типична проява на антиномия. Справедливо ще е да се подчертае, че е първо пространство и нейно битие. Доказва го семантиката на думата с двете си значения: „анти“ — против, „номос“ — закон. „Противоречие със закона“ е изначално значение на думата. Противоречие на закона *сам със себе си*. Антиномията, разбира се, далеч надхвърля правото, но това не омаловажава обстоятелството, че тръгва от него. То ѝ дава смисъла на вътрешно противоречие (в закона или на един закон с друг закон). Това е дефиниция на *Юстиниановия кодекс* (543 г.).

Древна Гърция познава отрано както философската, така и чисто юридическа употреба на понятието. *Апорията*, например, е понятие за противоречие между данни на опита и техния мисловен аналог, класически пример за което е летящата стрела на *Зенон*. Движението се наблюдава, но то е логически невъзможно.

Според *Кант* антиномия има само и единствено в пространството на мисленето. Резултат е от това, че понятията за абсолютно и безусловно, приложими само към „нещата в себе си“, са пренасяни в сферата на опита, където властва преходното, обусловеното, крайното. Известни са извлечените от него четири антиномии: (1) светът няма начало и край — светът има начало и край; (2) всяка субстанция се състои от прости части — ниго една вещь не се състои от прости части; (3) причинността по законите на природата е недостатъчна. Има свобода, има спонтанност — няма свобода, всичко е подчинено на природния закон; (4) Свободата е безусловна по своята същност и тя е причина на света — свободата няма абсолютно необходима същност като причина нито в света, нито извън света.

И тъкмо *Кант* хвърля мост между антиномията и правото чрез разума, от който то черпи своята абсолютна идея.

Хегел (антиномиите са негова стихия) пренася връзката им с правото от фундаменталната логика, където ги държи немският класически идеализъм, в пространството на развиващия се дух, в историческото битие и в мисленето, станало негова *обективна* характеристика.

Съвременната философия дава ново развитие на нещата, като насочва вниманието върху антиномичната същност на самите идеали за свобода, равенство и благоденствие (*Арон*). Щом антиномията тръгва от правото, а юридическата гледна точка на проблема е извън съмнение, нейното естествено място в правото не може да бъде поставено под въпрос. Не е измислена, нито натрапена, а действителна и присъща. В практическото си, опитно значение като противоречие на закона, антиномиите създават последици за лицата, попаднали в ситуации, за които законът има разминаващи се или взаимно изключващи се решения. Невероятно по мащаби, производството на нормативна материя, причислявана нескритично към правото, създава условия за антиномии, назовавани *колизии*, които се множат, а изходът от тях се затруднява. Но колизията още не е антиномия. От колизията има изход, от антиномията — не. Тя може да намери решение само на по-високо ниво, където противоречията, вписани в друга, универсална система, се уравнивяват, успокояват, хармонизират.

Аналогията също е начин за уравнивяване на противоположности, по-точно — на противоречието между правната релевантност на налични отношения и факти, от една страна, и липсата на нормативно решение — така наречените „*празнини*“ в правото. Нейният начин да решава подобна ситуация се състои в това да препраща към сходно нормативно решение. Ако няма такова — към общите принципи на правото.

Съществуването на сходно решение се предполага и тъкмо на него се разчита за преодоляване противоречието между правно естество на факта и отсъствие на норма, която да го обхваща в своите параметри. Аналогията говори за две противоположни „*склонности*“ на правото: да се отграничава от всичко друго и да се уподобява.

И ако правната наука се справя сравнително добре с колизииите — описва ги, класифицира ги, предлага правни способи за тяхното

преодоляване, не е така с антиномиите, оставени встрани, таксувани за празни спекулации, непосилни за прагматичното мислене. Но не е ли антиномия това, че идеята за право се пренася в сферата на практическия разум? Въплътило в себе си *идея*, обърнато към високи идеали за свобода, достойнство, справедливост, правото се оказва *средство* за управление и власт, а това е чиста проба антиномия. Ако правото е *еразум*, но далеч не е само разум и съвсем не само *практически* разум, то антиномиите идват тъкмо от пренасяне трансценденталните идеи на правото в сферата на опита. Представянето на правото като факти на социалната действителност не затваря пътя на антиномиите, стига фактите да се възприемат като обективирание на идеята за право.

В правото антиномиите са проява на противоположности, включени в структурата на особено противоречие. В най-чистия си вид са нормативни решения, всяко от които е *възможно* само за себе си, но взаимно се изключват и с това пораждат тревога както у приложителя, така и у действителния адресат на антиномичните законови положения. При това те съвсем не са само логически допустими. Има ги в правото, а и в законодателството, макар предполагаемо като вътрешно непротиворечиво, така че всяко нормативно решение продължава и допълва предходещото. Законът не може да предписва взаимно изключващи се модели за поведение — да предоставя права, които се обезсмислят от други права или условия, но ги допуска. Ето защо има нагласа да се освобождава от възникнали противоречия посредством съответна правна техника: колизионни норми, а те доказват, че освен противоположности в мир, правото съдържа и непримирими противоположности. Има и такива, които са проява на феномена антиномия.

Антиномията има две нива в правото: *специално юридическо* е едното, където попада всяка непоследователност в нормативните решения, всяка несъгласуваност и разминаване в начина, по който е третирана дадена ситуация. Единият вариант на Sollen изключва другия вариант.

Правото обаче не е чуждо и на чисто философския смисъл на понятието антиномия. Смисъл на особено противоречие: две твърдения, всяко логически обосновано и правилно само за себе си, но несъвместими и взаимно отричащи се. Всяко е вярно, но едното

изключва другото. Чистата антиномия не се задоволява с елементарната представа за правото като сбор от задължителни правила за поведение, свързани с особени прерогативи на държавата. Предполага знание за неговата многоизмеримост. Предполага да се различава смисълът, почерпен от опита, и онзи, вложен преди опита. Тогава се откриват такива фундаментални антиномии, каквито са: правото е неотделимо от справедливостта — правото е несправедливо; правото е свобода — правото е ограничение, несвобода; правото има за цел своята идея — правото като идея е непостижимо; животът е подреден от правото — животът е пълен с безправие.

Правото дава място не само на антиномията. В него има място дори за ПАРАДОКС, който е по-скоро странно, отколкото негативно и опасно противоречие. Но нека спестим неудобството да гледаме на правото през парадокса. Не защото е забранена зона за него, не защото няма своите неочаквани решения, изненадващ смисъл, странности, като се започне от „навика“ да поставя до всяко „да“ забрана и ограничение.

Класическите, почти институционни противоположности — противоположностите обективно право — субективно право, материално право — процесуално право, публично право — частно право, международно право — вътрешно право са *специални*, защото са само на правото. А това, че са само негови, е достатъчно основание да бъдат самостоятелен проблем на темата „противоположности в правото“. Освен това са онтологични, предметени същности на правото.

Щом противоположностите в неговата същност присъстват във всички други противоположности, оправдано ще е да имат преднина и да са поставени на фокус.

Противоположности в СЪЩНОСТТА на правото, в неговата истина, в изначалната негова субстанция, която е СЪЗНАНИЕ и СМИСЪЛ. Щом битието е мислимо само в потока на съзнанието, щом битийства само човекът (*Хайдегер*), отделен от света на другите същества по своето съзнание, и щом правото е обърнато към човека, тъкмо защото носи съзнание, когато разчита да осъз-

нава света така, както то го осветява, тук ще да е последната истина за правото. Като съзнание е възприемано не от днес, нито от вчера, но най-често — като непосредствено, повърхностно съзнание. При това — с предпочитание на разум, воля или чувства. Идеи и представи, заповеди или особени преживявания за дълг.

Но ако търсим противоположности в неговата същност на съзнание (и смисъл), какво е то, *съзнанието*? Какви са противоположностите поради мястото на правото в *общото* съзнание, какви — в неговата същност на *особено* съзнание?

Съзнанието не е противоположно на битието, както е в добре позната двойка категории битие — съзнание. Не е отражение на битието, а негова страна, поглеждане чрез присъствието на човека. То е част от битието, *вид* битие и като такова има особена *обективност*. Неотделимо е от нравствеността и съвестта, тъждествено е на свободата и носи някаква тайна.

Представката *съ-*(знание) не означава *със-*(знание), а *съпри*-частност, *съучастие*, *събитие*, което означава *включеност* и *отговорност* в общността и битието. Така разбираемо, съзнанието не противопоставя субекта на обекта.

Правото е проява на *особено* съзнание, вместено в общото съзнание и неговите параметри. И тъкмо тук правната мисъл гледа към върховете на философската мисъл, надраснала представата за съзнанието като „висша форма на психична дейност“ — представа, която го превръща лесно в идеология, а там вместо живия човек стои човекът въобще, използван за всякакви политически цели. Колкото и да е практическо (но не е само такова), правото в същността си на съзнание трябва да има някакъв допир до тази изначалност на съзнанието. Има го в самия замисъл на битието, защото хората *съ* съществуват, защото всички потребяват и осмислят нещата като *блага*, а достъпът до тях е въпрос на съществуване. Всичко това може да е практическо, но е част от началото на всяко начало. Съзнанието е единство от разумна дейност на мисълта и нравствената дейност на чувствата, а това единство е проява и условие за *съпричастност*.

В „материята“ си на съзнание правото е не просто мисъл-знание. Чувственото съдържание на това съзнание е *потребителска* чувственост, насочена към притежаване на нещо външно за

себе си. Това е съзнание на емпирическото Аз, на практическия разум, без обаче да се къса нишката, която води към непрактически дух. В реда на нещата е съзнанието, означено като практическо, да е практически разум, а него самия дори философи от величината на Кант виждат през правосъзнанието. Кантовата етика се оказва теория на правосъзнанието, където подхранва своите корени и нравствения императив.

И ето, бидейки *особено* съзнание, правото търси опора в обективния факт, че човек не може да потребява без да *притежава*. Негова особена заслуга е една специална формула за условията за придобиване — правно *основание* — и за *позицията* да имаш нещо като свое. Да си оправдан в тази си позиция (всичко в битието трябва да е легитимно) и да можеш да я отстояваш със силата на правото.

Ако съзнанието е събитие, правото е съзнание за съвключеност в отношенията на даване и получаване. Намерена е формула на това ниво в битието. Постигната в опита истина плюс енергия да се поддържа ред, съзвучен с тази истина.

Правото е съзнание, че давано и получавано зависят от наличие на *основание* и че едното — получаваното — трябва да е съизмеримо с другото — даваното. И като особено съзнание правото се включва в опозицията *съзнавано* — *неосъзнавано*. Въпросът е: противопоставя ли се правото като съзнание на неосъзнаваното? Действителна ли е или само допустима противоположността между право — съзнание и право — неосъзнавано. Така поставен, въпросът става възможен едва когато неосъзнаваното става предмет на философията и позитивната наука. Какво е съзнание — повърхност на нашия дух (*Шопенхауер*), какво е неосъзнавано — тъмна бездна от скрита природа на човека. Тъждествено ли е съзнанието на психично, е ли разум, знание и нищо повече? Единствено от опита ли черпи съдържанието си, или го има преди опита — някъде в общия, непсихичен, космичен разум (съзнание)? Е ли съзнанието „идеално“, щом е битийно, а като такова — обективно? Какво означава всичко това за правото?

И като връх на цялата заплетеност идва мисълта, че правото е съзнание, но има и *съзнание за правото* — *правосъзнание*. Противоположността между право — съзнание и право — неосъзнавано

предпоства отношение на правото с онова неосъзнато, което е не само в предметността си на неправомерни действия и постъпки въвн от него. Тази противоположност предпоства уговорката, че освен съзнание, носи *в себе си* и неосъзнавано. Неосъзнаваното е негова „материя“ в онази степен, в която е съзнаваното.

Философията на съзнанието и неосъзнаваното (безсъзнателно) преобрна здраво вкоренени представи, разколеба стабилно подредени категории и понятия. Даде импулс за поредно преосмисляне на правото, особено когато светът е видян не като разум, а като проява на воля, сама по себе си разумна или неразумна. И правото побърза да открие себе си като воля, силно улеснено от държавата, която го отъждестви със своята воля, без да се „замисля“, че така скъсява пътя до неосъзнаваното.

Рационализмът *не* признава неосъзнаваното. За *Декарт* и неговото *cogito* светът е такъв, какъвто съществува за мене чрез *съзнанието*: само в *Ego cogito* светът има значение за мен. Чрез чистото съзнание на *Аз-а Хусерл* и феноменологията постига трансцендентното *Ego* (най-висшемислещото). Посредством универсален метод, означен като „епохе“, субектът е в състояние да разбере себе си в едно с чистия живот на съзнанието, в което и *чрез* което се явява съвкупният свят.

След *Хусерл* осъзнаваното не е отражение, не е снимка, а интенционален акт, при който съзнанието е *насочено* към определена действителност. Взима от опита, каквото трябва да вземе, извежда взетото пред скоби, за да извлече *смисъла* на нещата.

Правото, което фокусира знание, воля и сила, дава своя принос в тази посока. От *Вебер*, особено от *Пърсънс* насам, властва една социология, която търси три измерения в човешкия дух: символика, нормативност, волунтаризъм.

При правото като съзнание социалната действителност е редуцирана до *правна* действителност, но не като релация съзнание — битие. Съзнанието не е двойка на битието, а битийно образувание. Не е негово обратно, а събитие, *вид* битие.

А щом съзнанието е събитие и битието е немислимо извън съзнанието, това променя радикално предназначението на човска. Правото като съзнание е също битийно. Не в смисъл на битуващо, налично, а в смисъл на изначално, първично, универсално, неотде-

лимо от планетарното битие. Представата да е чисто практическо явление и средство за регулиране е абсолютно недостатъчна. Щом е неотделимо от съвместния живот на хората и щом притежава специфична обективност на битие, съзнанието за право е непсихично в своята изначалност и всеобщност. Индивидуалното съзнание не може нито да сътвори идеята за право, нито да я предотврати, макар тъкмо това парадоксално същество — човекът, да е вместилище на правно съзнание, както на всяко друго съзнание. Той постига „небесния“ и „земен“ разум — достатъчна причина да се настоява за надеждна защита на неговия разум и знание. Да се твърди, че животът е отрицание на всяко съзнание е абсурдно, но не по-малко абсурдно е да се отхвърля неосъзнаваното, дори ако е хаос, чиято „стихия е музиката на творчеството“ (Янко Янков). Вярно е, че още преди Христа традицията свързва достойнството на човека с мисленето. Но съзнанието е на повърхността. Под тази повърхност е могъщото неосъзнавано, хранилище на извънпитно и предопитно съзнание, дошло незнайно откъде. Неосъзнаваното също е достъпно не само на индивида, но на общността, на човечеството. Има не само колективно (общо съзнание), но и колективно безсъзнателно (Юнг).

И тъкмо към колективно неосъзнаваното правото има не по-малко отношение, отколкото към неговите индивидуални прояви. Това неосъзнавано е негов източник, негова материя и съдържание — свят на скрито знание, идеи, представи и образи. При това неосъзнаваното знае *истината*. Ирационалното не е непременно неведение и тъмнина. Откъде идва истината като *интуиция*, проблясък, светкавица, осветила дълго търсено знание, дошло в съзнанието изведнъж. *Откровение*.

В съзнанието са осмислени усещания, възприятия, представи, мислене. В неосъзнаваното — психични нагласи, инстинкти, интуиции, навици, прозрения (*Бойко*). Мисленето също съдържа неосъзнато, а неосъзнатото — мислене. Съзнание и неосъзнавано съдържат: едно и също, различно, същото, но обратно — противоположно.

Подреждането на съзнание и неосъзнавано така, че едното е поставено по-ниско от другото, едното е „висше“, а другото — „низше“, едното — действително и действащо, другото — само

подпомагащо, е невярно. Неосъзнаваното е *регулатор* и може би *главен* регулатор на поведение, а това е достатъчно основание да се търси неговата връзка с правото. Може да е в една посока с правото, да се сблъсква с него, да се противопоставя. Бидейки съзнание, правото среща неосъзнаваното (и несъзнателното). Среща го във външната среда, извън себе си. Въпросът е дали съзнание и неосъзнавано се срещат *вътре* в правото, в неговата собствена „материя“.

Дали ще се твърди или отрича достъп на неосъзнаваното в правото, зависи много от това дали е приемано за положително или за разрушителна стихия. Дали ще се оценява неговият невероятен творчески потенциал, надхвърлящ този на съзнанието — могъща цялост, чиито корени подхранват крехкия филиз на съзнанието (Юнг).

Има правно съзнание, има правно неосъзнавано. Не за правото, не относно правото, а едното и другото като „материя“ на правото. Има *пред-мисъл* за право, предчувствие някъде под повърхността на правното съзнание. От неосъзнаваното черпи *смисъл, формули, решения, импулси* — едни преминали на светло в съзнанието, други — останали неосветени.

Правото е надличностно *съзнание* и неосъзнавано. Макар неотделимо от индивидуалното съзнание, не е нему тъждествено. В най-практическите си аспекти е съзнание (неосъзнавано) за *полагаемост* (благо) и кореспондираща *обвързаност*. За пряка зависимост между давано и получавано, право и задължение, провинение и наказание, щета и обезщетение. Във всички свои значения излъчва едно „трябва“, „да бъде, както е означено и разпоредно“.

Съзнанието за право е там, където човек важи не толкова със своите потребности, колкото със способността си да създава условия, при които да ги задоволява.

Щом *субстанцията* е онова, което съществува и се определя чрез самата себе си, а не чрез друго (още Декарт, Спиноза, Лайбниц), то субстанция на правото е неговата *правовост*. Право е не в естеството си на съзнание (неосъзнавано), а в естеството си на особено, единствено, специфично съзнание (неосъзнавано). Това съзнание е продължено като СМИСЪЛ. Смисъл за *оправданост*,

полагаемост, смисъл на преимущество и изгода, произтичащи от правното основание. Този смисъл носи своя „правда“ (право е), която не съвпада с никоя друга обективност, разум и логика дори когато иска да ги следва. Определя особена — правна — природа на нещата, осмисля ги по свой начин. Съзнание и неосъзнавано се противопологат на явлението право в качеството си на съзнание за право и неосъзнавано относно право. Едносъщи са в природата си на онова трудно уловимо присъствие в битието — в главите на хората и *между* техните глави. Така човек се включва в битието и го прави битие за себе си. Едва в качествената им определеност на „право“ те се противопологат като съзнание и неосъзнавано. Едната мисловна и чувствена правовост е на светло, а другата — на „сянка“, под повърхността. Съзнание и неосъзнавано са духовна субстанция, предполагаща отношение субект — обект и способност на субекта да усвоява даденото извън себе си. Отнасят се за едни и същи страни, явления и факти на действителността, осмислени, кодирани и моделирани по един и същи начин. Правно неосъзнаваното прави това дискретно, а правно осъзнаваното — директно.

Специфичното на правото идва не от това, че е съзнание и неосъзнавано, а от неговата определеност като *вид* съзнание и неосъзнавано. Дава *свой* смисъл и значение на позиции, отношения, социални факти. С този смисъл и значение *вписва* индивида в битието и свързва отделните екзистенции посредством комуникации (*Ясперс*). Ето защо правото като съзнание и неосъзнавано има свое продължение в намерения смисъл на нещата, в дадената формула на зависимост между тях. Правото като съзнание и неосъзнавано е система от *значения*, а като смисъл открива личностната им важност и ги назовава от гледна точка на субекта. Не е индивидуален, а надиндивидуален смисъл, без да е лично лично безразличен. Това е смисъл от категорията *verum*, а дава означения на факти от света на *certum* (Джанбатиста Вико). Така фактическата позиция на притежание и придобиване намира своя правов еквивалент като *правомощие*. Самото наименование „право“, *името*, е проникнато от смисъл и излъчва енергия, когато и доколкото съвпада със същността (*Лосев*). Не е задължително този смисъл да е даден в понятия. Вмества се добре в образи, символи, повтаряни

фактически действия, успели да го въплътят най-добре. Не е непременно рационален. Възможно е да бъде *ирационален*. Щом неосъзнаваното може да „мисли“, би могло да произвежда смисъл. Прави това не интелектуално, а като предусещане, внушение, неосъзнати нагласи, които мотивират правни по естеството си действия и постъпки. Правото като съзнание е корелат на правно неосъзнавано, но като смисъл *не* може да се корелира с правно безсмислие. Право и безсмислие не се противопоставят. Отричат се и взаимно се изключват. Правото е предназначено да даде определен смисъл на нещата, а не да ги обезсмисля. Да ги прави разбираеми от гледна точка на индивида и неговата ситуираност в битието. Още повече, че смисълът на правото е *положителен*, правилен и ясен.

Освен съзнание и смисъл, правото е ВОЛЯ.

Не само открива свой смисъл в нещата, но „иска“ да бъде неговият разум и неговият смисъл. Да подчинява на общия ред. Неговите принципи и формули не са съждения, а властно „трябва“. Изпълнено е с воля — обща, формална или неформална, неинституциона или минаваща през институция, намерила себе си във волята на държавата.

Но и в същността си на воля правото не е своето „себе“, тъй като волята го надхвърля. Не е само нему присъща, затова е преобразувана и просмукана от правни свойства и така превърната в „правна“ (на правото) воля.

Волята е енергия, напрежение, искане. Дава сила на правото, прави го способно да наложи своя смисъл за нещата. Да важи, да обвързва, да бъде. В същността си на воля правото се поляризира в добре изразени противоположности. Между частна и обща воля, властна и подвластна, воля на равнопоставени и неравнопоставени. А всяка от тях може да даде противоположността между разумна и неразумна воля.

Опозицията воля — неволя стои върху два критерия: вътрешната сила на правото, неговата неотменимост и неговата същност на съзнание, което е *програма*, перспектива, предвиждане, просмукани от заинтересованост и *искане*. Волята е загриженост, намерение да се постигне промяна или да се задържи съществуващото. С

това раздвоява правото, което с едното си лице е консервативно и отстоява статуквото, а с другото — търси промяна, иска да твори нова действителност. Нагласата да иска е дълбоко присъща на правото. Иначе не би могло да повелява, когато „казва“, че си оправдан да имаш, да се разпореждаш, да претендираш, да получиш. Не би внушавало респект, не би обвързвало със своя начин на подреждане. Дискретна или явна, волята е вложена в неговите формули, текст и думи, във всяка даденост и предписание.

Критерият „воля“ не дава противоположност „волево право — неволево право, безволево право“. Противоположат се различни състояния на волята в него. Волята на неинституционно право с тази на институционно право; правото като обща воля — на правото като частна и единична воля, добрата воля — на зла воля.

Противоположности поражда и НОРМАТИВНАТА същност на правото. Нормативното се противопоставя на ненормативно, а не на регулираните факти, както някои настояват в твърденията си. Въпросът е дали противоположността нормативно — ненормативно е в границите на правото, а отговорът зависи от представата за „нормативно“.

В природата срещаме „нормално“ и „ненормално“. Тук има норми, поставящи граници, предопределени от природната необходимост. Тези норми нямат нищо общо с волевото поведение и свобода на избор. Не са установени и предписани, а извлечени. Не са привнесени, а идват отвътре.

Човешкото и социалното идват в нормативността от „мястото на действие“, а то е *масовото поведение*, което засяга не само субектите на това поведение, но и всички останали. „Нормативност“ тук е думата за ред, подреденост, регулираност на съвместния живот. Ако е вярно, че се описва с „образец“, „модел“, от това не следва да е вярно, че е предметена само и единствено в правила за поведение. Който твърди това, не отива далеч от видимостта на нещата. Достатъчно сложна е, за да е едно и също с правила за поведение.

Противоположно на нормативно, неговото друго и обратно е ненормативно. Но едната противоположност — нормативно — не е дадена само като норми — правила за поведение. Нормативен (и

норма) е *съдебният прецедент* — решение, послужило като модел, прилаган към подобни случаи. Всичко е нормативно. Нормативна е всяка даденост на правото — от нормите до последното индивидуализирано превъплъщение на правната субстанция. Кое е право, има неговото фундаментално свойство „нормативност“. Преходът от общо към конкретно само я видоизменя. Превъплътена в конкретизиращи и индивидуализиращи форми, нормативността запазва своите параметри на *типично, масово, моделно*. Онова, което се повтаря и преобладава. Не е ретроградна, скована, нечувствителна, а по-скоро гъвкава и вариантна. Влияе и допуска да е повлиявана. Чувства се удобно не само в абстрактни предписания — типизирани решения за приличащи си ситуации или/и описание на изисквано и очаквано поведение, но и в частни или индивидуализирани правни дадености.

Правова, на правото, е само онази нормативност, която е по естеството си такава. Има правни качества и свойства, независимо дали приема образа на символ, действие, жест, една или друга вещна обвивка.

Преди да е абстрактни правила за поведение, писани или неписани, тя си служи добре с вещната предметност на действие, ритуал, обряд. Но колкото по-развито е правото, толкова по-неподходяща се оказва първичната вещност и груба материалност. Толкова по-абстрактна става в своята мисловност и словесност. В предметността си на правило — модел, нормативното се корелира не с индивидуалните прояви на правото, а със социалната фактология. Иначе правилото за поведение е нормативно по един начин — надиндивидуално общо предписание — модел за всички, които биха се оказали в ситуация, описана в хипотезата на нормата. Решението или правният акт (покупко-продажба, завещание, дарение) са нормативни като снета абстрактност, отъждествена с индивидуално неповторимото. То все още е правна субстанция преди да премине в действие, вещност, предметност. Социалната фактология е ситуативност, която е правноопределяема, но противоположна на нормативността. Обърната към ситуации и факти, тя носи *общ* смисъл, който влага във фактите. Нормативното — едната противоположност, е смисъл и идея на правото, а фактите — подрежданият свят, привеждан в правно-нормативно състояние.

Много норми са извлечени от типични факти. Още има правни системи, които съответстват съдията да решава според презумпцията „ако законът даваше право на лицето...“. Един случай, едно дело („Крамер срещу Крамер“) става образец — норма за всички подобни дела. Единствено условие е връзката между нормативния модел и конкретния случай да е направена от оторизирани органи, които са извън случая, които не получават изгода и не носят задължение за произтичащите правни действия.

Опозицията нормативно — ненормативно има своето продължение в противоположността между ДЪЛЖИМО и СЪЩЕСТВУВАЩО. Кант определя дължимото като *императив*, но не непременно заповед, дадена отвън, тъй като е формула на *разума*, а не на силата.

В същността си на дължимо правото има силната нагласа и потенция да преминава в съществуващо. Да се прибавя към фактите и така да им дава ново — правно — битие. Правнодължимото представлява невероятна сплав от извънпсихично и психично, общи стереотипи, нагласи, различни прояви на индивидуалната психика, видени от *Петражицки* повече в емоционален план, отколкото в рационален и волеви. При него същността на дължимо идва от това, че правното преживяване е отдадено на друг.

Всичко в правото има силата на дължимо. Смесът на оправданост става *разум*, императив на разума, в съгласие с който всеки е длъжен да определи своите постъпки спрямо другите. Но освен разум, дължимото е *воля*. Онези, които мислят за правото като за воля и нищо повече от воля, тъкмо чрез нея го определят и като дължимо.

Същността на дължимо се свързва със способността да подчинява. С неговата непререкаемост и неотклонимост. Колкото по-силна е волята, толкова повече енергия в същността си на дължимо. Затова не е все едно дали волята е разумна или неразумна.

В определението си на дължимо правото се противопоставя на съществуващото. Макар да е в социалното пространство — има го, границата до непосредствените факти се запазва. Въпросът е дали „битуващото“, налично съществуващо, е *противоположно* на *правно* съществуващото или е само негово *различно*.

Хегел представя дължимото като израз на субективни умонастроения и индивидуални пристрастия. От тук прави извод, че философията следва да се занимава не със субективно дължимото, а с обективното и действителното. Преимущество има само онова съществуващо, което е действително. Това значи същностно, истинно. При това дължимото е взето не в процес на ставане, а в състояние на завършеност и абсолютност.

Обединяващото трето в противоположността дължимо — съществуващо е тъкмо правостта, приела противоположните състояния. В качеството си на дължимо не се противопоставя на всяко съществуващо, а само на регулираните факти — онези, които осмисля и променя по свой начин. Дължимото гледа на факта не като вещност и предметност, а като имащ значение и стойност за правото. Противополога се не на всяко съществуващо, а на *правно*-съществуващото. Не на правнозначимото, релевантно, а на онова, което е приело предписаните параметри. Правонарушението не е и не може да бъде правносъществуващо, тъй като дължимото се противополога на съществуващото като едносъщност с обратен знак тъкмо в точката на „правост“.

Според правната си квалификация фактите са правопораждащи, правопроменящи, правопогасяващи. Външната социална среда е раздвоена на юридически факти и първични факти. Правото кореспондира не с действителността, а с онези нейни страни, които са от значение за него.

Едва когато правнодължимото „извърви“ пътя от абстрактно до конкретно, става възможен преходът от дължимо към съществуващо. Дължими са не само отговорности, принуда, несвобода. Макар да търси опора в принудата, за да се осъществи като дължимо, правото иска да се разграничи от нея. „Вижда“ себе си като разумно решение, програма и проект, предлагащ изход от сблъскващи се интереси.

В своите субстанциални параметри правото е и СОЦИАЛНО. Този критерий дава съответни различия и противоположности, които са пряко или косвено продължение на действителни социално-класови противоречия — брутални в едни общества, смекчени и завоалирани — в други. Поема в себе си социалната йерархия и

позиции в икономическата, политическа, държавна и всяка друга власт, сблъсъка на интереси, намерения и цели. Въпросът е дали успява да ги балансира и държи в равновесие.

В своята социалност правото също е странно и объркващо. Когато афишира открито социално-класовите си предпочитания, противоположностите по социалност са по-релефни. С времето и опита обаче предпочита да е по-дискретно, приело ролята на безпристрастен арбитър. Двойнствено в социалната си природа — общообществено и класово заинтересувано — то раздвоява социалния смисъл на своите формули така, че носят изгода на силните класи и общности, а неизгода — за слабите.

Полюсът на класовост е силен не само когато дава преимущества на силните по власт и собственост, но и когато „вижда“ *общото благо* с техните очи. Важи за *цялото* общество и е на цялото общество, но е по-добро за едни общности, отколкото за други. Социално-класовите пристрастия силно намаляват шанса да изпълни предназначението си на справедлива мяра, постигаща оправдан баланс между давано и получавано. Претенциите за общодостъпност и за приоритет на общото благо остават непокри-ти. Колкото по-класово, толкова по-малко общообществено. Само когато обществото дава приоритет на общото благо, на държавата на гражданското общество, правото ще е обърнато действително към всички общности и индивиди. Ако е пристрастно, нека да е към *злепоставените*.

В дълбоките пластове на своята същност правото е МЯРА на СВОБОДА и СПРАВЕДЛИВОСТ. Силни и остри са противоположностите от тази негова същност, която го прави в едно и също време справедливо и несправедливо, свобода и несвобода.

Правото иска да е справедливо като си служи с равна мяра, но тъкмо равната мяра влече след себе си нова несправедливост. Неговите претенции не са за абсолютна справедливост. Задоволява се *относителна* справедливост: каквото при едни условия и за едни е справедливо, при други условия и за други е несправедливо. Много са пролуките за несправедливост в правото. Поема я от външната среда, където шансовете са ограничени и винаги са в ръцете на силните по власт и положение. Внасят я пристрастни

законодатели и още по-пристрастни приложители на закона. Тази несправедливост не е неизбежна, но се пише за сметка на правото, осъдено да носи двойния образ на справедливо и/или несправедливо.

Противоположно е също в определението си на свобода и несвобода. Тъкмо в свободата, където човешкото е отделено от природното, правото търси своята идея, обяснително начало и цел. Човекът е този, който събира правото и свободата — последна истина на неговата същност и съществуване.

Абсурдно е да се твърди, че самата правна свобода (правото като свобода) съдържа в себе си несвобода. Че тук свободата се състои не само от правомощия, но и от задължения, забрани, отговорности. Нито свободата като такава, нито свободата в правото е в *същото* време несвобода. Свободата върви до несвободата, но никога не е в нея. Дългът е свобода само когато го поема свободен. Свободата може да приеме в себе си дълга, но не в правото, а там където последната и безусловна свобода преодолява всяко противопоставяне между онова, което можеш и каквото си длъжен.

Трудно обозрими са противоположностите по всички свойства и качества на правото, по нивата на неговата същност, по многоликата предметност. Противоположностите тук са много, силни и чисти. Развиват се, но не отпадат. Някои са вече класически, дори институционни: правни норми — правни отношения, субективно право — обективно право, материално право — процесуално право, вътрешно право — международно право. Частна проява на универсално свойство на субстанцията, противоположностите в правото са начин да изрази напълно и докрай себе си, начин да постигне динамика и вътрешна сила. Да овладява и балансира екзистенциални противоположности и разнопосочни сили. Да съхранява своята същина, идея, истина за себе си.

**СЪЩОТО, НО ОБРАТНО
(THE SAME BUT THE CONTRARY)**

Author(s): Mihaylina Mihaylova

- **Keywords:** oppositions; antinomies
- **Summary/Abstract:** In the development reference is made to oppositions and antinomies, as they are subject of consideration by philosophy and the various schools of philosophy. This paper aims to present multifacetedness of the concept of the opposite.

**TRANSLITERATED REFERENCES
NOT WRITTEN IN THE ROMAN SCRIPT**

ТАДЖЕР, В. Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял. II. София (TADZHER, V. Grazhdansko pravo na NRB. Obshta chast. Dyal. II. Sofia), 1973